

ske nakon neposredne osmanske opasnosti. Vitezović je istaknuo simbolično značenje banske funkcije kao čimbenika stabilnosti, a poetskim isticanjem banskih vrlina nagovijestio je uspostavu novoga političkog poretka, temeljenoga na beskompromisnoj odanosti domovini, a ne prvenstveno vladaru, pa je glavna mobilizacijska snaga za rat postalo sveto domovinsko tlo. Uz ove elemente zaključila je da je Vitezović u ovome djelu naglasio važnost staleških tijela vlasti i nedvojbenu političku lojalnost habsburškome vladaru, ali i da je ideološka potka spjeva služila kao podloga za iskazivanje prikrivene kritike kao i teritorijalnih pretenzija hrvatskih staleža koji su bili nezadovoljni odredbama Ugovora o miru iz 1699. godine. Njih se moglo prepoznati u drugoj, proširenoj inačici pohvalne pjesme grofu Luigiju Ferdinandu Marsigliju u kojoj se habsburškim povjerenicima upućuje oštar prijekor zbog prepuštanja Kostajnice, Dubice, Jasenovca i Gradiške Osmanlijama. Marsigliju se upućuje poziv da nakon novoga rata s Osmanlijama treba vratiti Hrvatskoj Bosnu, Srijem i Ramu (Hercegovinu). Kako su jezična, žanrovska i poetska forma ovoga spjeva kao i njegova ideološka slojevitost bile u suglasju s dominantnim smjernicama službene staleške politike, bile su i razlog zbog kojega je Vitezović svoj spjev slao uglednim ugarskim i habsburškim dužnosnicima, a prevoditeljica je istaknula da je spjev postigao uspjeh i izvan domaćih granica jer ga je u Beču 1718. godine pohvalio i Nicolaus Csáky u *Mjestopisu Velikoga Kraljevstva Ugarske*. Z. Blažević je zaključila da je ovo Vitezovićeva djelo nepravedno bilo zapostavljeno vjerojatno zbog toga što je bilo napisano latinskim stihovima iako po žanrovskoj formi, kronološko-filozofskome sadržaju i estetskim vrijednostima zaslužuje mjesto u nacionalnome književnom kanonu. No, prijevod Vitezovićeva spjeva vjerojatno će prvo privući veću pozornost klasičnih filologa i općenito lingvista s obzirom na detaljnu jezičnu analizu i paralelno tiskanje latinskoga originala i hrvatskoga prijevoda. Povjesničarima ranoga novog vijeka, poseb-

no onima zainteresiranima za vladavinu Leopolda I. i Josipa I., ovaj prijevod dopunit će već poznate činjenice o političkim i društvenim okvirima u kojima je živio i radio Vitezović, a lakšemu isčitavanju ovoga djela, koje tek treba steći mjesto koje mu prema mišljenju prevoditeljice i pripada, pridonijet će iscrpne bilješke koje je autorica napravila koristeći bogatu historiografiju posvećenu tome razdoblju.

Zlatko Kudelić

Antal Molnár, *Confessionalization on the Frontier. The Balkan Catholics between Roman Reform and Ottoman Reality*, Roma: Viella, 2019, 268 stranica

Među popularnim istraživačkim temama ranoga novovjekovlja u novije vrijeme svakako se ističe teorija konfesionalizacije, koju su, slijedeći radove Ernesta Zeedena i Huberta Jedina, razvili njemački povjesničari Wolfgang Reinhard i Heinz Schilling, a prema kojoj su ranonovovjekovne monarhije i republike tijekom svojega formiranja i razvoja u svoj sustav uključile ranovjekovne konfesije i koristile ih za jačanje vlastite moći osiguravajući im povlašteni položaj državnih konfesija. Ovaj model prvenstveno je bio namijenjen analiziranju razvojnih karakteristika protestantskih i Katoličke crkve u ranome novom vijeku, ali su ga prihvatili i istraživači pravoslavlja, islama i judaizma jer je, iako izašao iz svojih prvobitnih okvira, privukao pozornost na opću dinamiku procesa institucionalizacije (primjetnoga u svakoj religijskoj organizaciji ranoga novog vijeka) prisiljavajući ih da se moderniziraju. I knjiga mađarskoga povjesničara Antala Molnára o konfesionalizaciji na pograničnome području, koja se bavi odnosom balkanskih kršćana pod osmanskom vlašću prema reformama koje je Rim nastojao provoditi među njima i njihovim rezultatima, predstavlja takav pokušaj,

a sastoji se od uvodnoga dijela i devet radova napisanih na engleskome jeziku, koje je autor – osim na engleskome – objavio u posljednjih dvanaest godina i na francuskome, mađarskome i talijanskome jeziku. Polazeći od teze da su katoličke manjine na balkanskome poluotoku bile mete konfesionalizacije kakvu je Rimski kurija provodila širom Europe, ali da se isto može reći i za protestantske konfesije u otomanskoj Ugarskoj, koje su se razvile u organizirane crkvene institucije pod međunarodnim utjecajem, Molnár je napomenuo da su Osmanlije prema različitim denominacijama i njihovim predstavnicima postupali pragmatično težeći njihovoj konsolidaciji, ali da ih nisu ni opstruirale niti otvoreno podržavale njihov razvoj. Katolička i protestantska konfesionalizacija u Osmanjskom Carstvu manje su se razvijale pod paskom države nego što je to bilo u Europi zato što su balkanski katolicizam pod Osmanlijama, za razliku od onoga tridentskog u Europi, karakterizirali međukonfesionalna povezanost, slaba teološka izobrazba klera i vjernika, problemi s crkvenom disciplinom i nesigurne jurisdikcijske granice. Katolička konfesionalizacija pod islamskom vlašću nije bila homogen proces nego kompleksna pojava lokalnih varijanti koje su se pojavljivale u različitim političkim i konfesionalnim okruženjima i iskazivale lokalne karakteristike: nesigurne i promjenjive crkvene jurisdikcijske granice institucija i službenih crkvenih vlasti, čvrst otpor lokalnih crkvenih struktura reformama iz Rima i misionarima koje je on slao u ta područja, utjecaj trgovačkih zajednica, jedinih gospodarskih i kulturnih elita kršćanskih zajednica pod Osmanlijama na konfesionalizaciju, te utjecaj katoličkih manjina na oblikovanje prvih oblika nacionalne svijesti ranonovovjekovnih balkanskih etničkih zajednica, prvenstveno albanskih, bugarskih i bosanskih katolika. Polazeći od ovih postavki autor je u posebnim poglavljima analizirao odnos bosanskih franjevaca prema pokušajima reforme koji su predlagani iz Rima i karakteristike njihove konfesionalizacije, utjecaj Venecije i Rima kao vodećih

političkih sila na provedbu crkvenih reformi, prijepore oko nadzora crkvenih institucija između trgovačkih i crkvenih predstavnika u Beogradu i Novome Pazaru, koji su otkrivali međusobnu ovisnost trgovačke mreže i crkvenih institucija, utjecaj katoličkoga svećenstva na formiranje nacionalnoga identiteta Albanaca, odnos Srpske pravoslavne crkve prema Uniji, posljedice politike pape Inocenta XI. tijekom Bečkoga rata za katolike pod osmanskom vlašću te fenomen *tobalija/muškobanja/virgijesh*, žena koje su odijevane kao muškarci i tako odgajane, na primjeru Magdalene Pereš-Vuksanović iz 1639. godine, koji je autor istaknuo kao prvi takav zabilježeni slučaj u povijesti.

U prvome radu pod naslovom *Bosnian Franciscans between Roman Centralization and Balkan Confessionalization* (17-29) Molnár je ustvrdio da je 17. stoljeće do Bečkoga rata bilo zlatno doba bosanskih franjevaca te napomenuo da su u organizaciji misija najočitiji problem bili prijepori oko jurisdikcije i povezanost misija s trgovačkom djelatnošću dubrovačkih i domaćih trgovaca. Bosanski biskupi čitavu osmansku Ugarsku držali su svojim jurisdikcijskim područjem pa beogradski biskupi, koje su podržavali dubrovački trgovci, nisu mogli širiti svoju jurisdikciju na područje između Save, čak ni nakon što su franjevci 1647. godine stekli koncesiju da između sebe biraju biskupe Bosne i Beograda. Rasprave o jurisdikciji trajale su i nakon te godine, a Kongregacija za širenje vjere svojim je nesnalaženjem u donošenju konačnih odluka o tome pitanju zbog nepoznavanja lokalnih prilika još više raspirivala cijeli problem. Istaknuvši da je između franjevaca i bosanske katoličke srednje klase postojala dugotrajna veza, autor je naveo da su se početkom 17. stoljeća trgovci koji su potpomagali samostane počeli uplitati u crkvene poslove, a franjevci su postali intelektualni vođe bosanskih katolika, tiskali su knjige na bosančici i time podigli religijsku kulturu na europsku razinu. Smatrali su se pripadnicima zadnje preživjele institucije srednjovjekovne bosanske države, kojima je dužnost

bila i sačuvati ju, a ta bosanska svijest postala je važna početkom 17. stoljeća kada je katolička trgovačka klasa jako napredovala, uzdrimala dubrovačku hegemoniju i oslobodila se dubrovačkoga pokroviteljstva. No, iako su postojali unutarnji sporovi oko odnosa prema zahtjevima iz Rima i pokušaja odvajanja slavonskih franjevaca od bosanske provincije, autor je naglasio da je bitno bilo to što je crkvena organizacija, koja je slijedila srednjovjekovne granice, mogla sačuvati patriotizam stanovništva u Osmanskome Carstvu. Prema njegovu mišljenju svi ti čimbenici utjecali su na pojavu posebnoga oblika konfesionalizacije koji nije slijedio ni katolički ni protestantski obrazac nego je odražavao karakteristike osmanskoga sustava u kojemu su bosanski biskupi bili prisiljeni slijediti pastoralnu praksu pravoslavnih vladika: i kod katolika je zabilježeno kupovanje položaja, a bosanski redovnici odlazili u europske zemlje ne samo zbog prikupljanja novčane potpore nego i uspostave političkih kontakata, koji su se pokazali bitnima kada su europske zemlje poduzimale gospodarske ili vojne mjere protiv Osmanlija, dok su albanski i bosanski klerici znali tražiti pomoć od svojih islamiziranih rođaka. Zanimljiv rad pod naslovom *The Holy Office and the Balcan Missions* (31-46) autor je posvetio ulozi rimske inkvizicije u organiziranju katoličkih misija širom Balkana prije osnivanja Kongregacije za širenje vjere 1622. godine, a u kojemu je napomenuo da je do toga razdoblja rimska inkvizicija primala izvješća misionara koji su se od početka 17. stoljeća nalazili na osmanskome području, a njoj su se obraćali bosanski franjevci za pomoć u sukobu s dubrovačkim benediktincima kada je bosanskoga biskupa trebalo potvrditi kao apostolskoga vizitatora osmanske Ugarske kao i isusovci kada su htjeli samostalno djelovati u misijskim aktivnostima. Također, rješavala je spor isusovaca i bosanskih franjevaca oko granica njihovoga jurisdikcijskog djelovanja. Inkvizicija je savjetovala u mudrim odlukama, na primjer prijeporima bosanskih biskupa i utjecajnih pripadnika trgovačkoga staleža,

no u sukobima dubrovačkih trgovaca i misionara stala je na stranu Dubrovčana kao političkih saveznika Kurije, no izbjegavala je donošenje čvrstih odluka u jurisdikcijskim pitanjima zalažući se za suradnju među katolicima na Balkanu. Iako se činila usporenom, nastojala je preuzeti kontrolu u pitanjima crkvene discipline i institucijske organizacije misija, na primjer, prijedlog kardinala Roberta Bellarmina da bi papa trebao imenovati misijske biskupe za područja u kojima je nedostajala crkvena hijerarhija, koja su utjecala na donošenje odluke o osnivanju posebne kongregacije za misije za pontifikata pape Pavla V. U radu pod naslovom *Venetian South-Eastern Europe and Ottoman Hungary* (47-63). Molnár je pokušao odgovoriti na pitanje gdje su bile granice mletačkoga utjecaja i zašto Venecija kao trgovačka i politička sila nije iskoristila svoj geografski položaj i trgovačke veze da postane središnje polazište za balkanske misije. Razloge tome pronašao je u centralizatorskoj politici Rima nakon 1622. godine i osloncu Kurije na Dubrovnik, čija je trgovačka mreža bila pogodnija za misijske planove pa se Kongregacija okrenula dubrovačkome nadbiskupu, a ne više mletačkome nunciju, kao i nemogućnosti Crkve u mletačkoj Dalmaciji, koja je funkcionirala po tridentskome modelu, da se širi na osmansko zaleđe zbog jakoga utjecaja franjevaca. Bilo kakvi prijedlozi za drugačijim organiziranjem crkvene hijerarhije bili su teško ostvarivi iako su postojale čak tri vrste prijedloga: jedna je predviđala misijske aktivnosti dubrovačkoga klera koji bi djelovao pod direktnim utjecajem Rima, druga je prihvaćala franjevačku dominaciju, a treća je pretpostavljala suradnju franjevaca, isusovaca i ugarskoga svećenstva pod autoritetom ugarskih biskupa, dok je poseban plan 1624. godine izradio Ivan Tomko Mrnavić, karakterističan po prijedlogu da bi crkvenu reorganizaciju Ilirije prije trebalo započeti iz Venecije i Dalmacije nego iz Beča ili Dubrovnika. No, on nije bio ostvariv jer se temeljio na prilika- ma kakve su bile krajem 16. stoljeća, a njegovi prijedlozi za postavljanjem nacionalnih

biskupa i postojanje vikara za misije, koji bi sjedište imao u Veneciji i imenovao kapelane za dubrovačke trgovačke kolonije, bili su potpuno nerealni da bi uspjeli. U dva rada u knjizi pod naslovima *The struggle for chapel in Belgrade* (65-121) i *The struggle for chapel in Novi Pazar* (123-134) autor je analizirao uzroke sukoba oko pokroviteljstva nad kapelama u Beogradu i Novome Sadu u sklopu uspona trgovačkoga staleža u Osmanskom Carstvu, koje su predstavljali dubrovački, bugarski i bosanski trgovci kao elita koja je dominirala u crkvenim ustanovama i imenovala prelate. Ti sukobi odražavali su usku isprepletenost gospodarskih i religijskih interesa, odnosno bili su kanonski, eklezijalni i trgovački, a srž sukoba krio se – prema autoru – u činjenici da je jurisdikcija nad malenim kapelama ili dijelovima privatnih kuća kao jedinim dopuštenim mjestima za prakticiranje katoličke vjere značila i društveni status za vlasnika i nadzor nad trgovačkom misijom. Sukob u Beogradu između franjevaca i isusovaca oko upravljanja kapelom i u Novom Pazaru između misijske crkvene hijerarhije, zagovornice reformskih ideja Rimske kurije, i dubrovačkoga Senata, zagovornika državnoga nadzor nad Crkvom, zapravo se vodio oko pitanja tko će upravljati trgovinom i trgovištima na osmanskim područjima te je ponudio detaljan uvid u socijalnu povijest sjevernoga Balkana i osmanske Ugarske. U tim je situacijama dubrovački Senat – koji se našao u sukobu s Kongregacijom za širenje vjere, koja je upravljala misijom u Novome Pazaru i nije nameravala popustiti Dubrovčanima – pokazao političku praktičnost učinivši neke ustupke koji nisu bili zamislivi na početku sukoba. Rad pod naslovom *The Catholic Mission and the Origins of Albanian Nation-Building* (135-156) donosi zanimljiva autorova zapažanja o katoličkim misijama i počecima stvaranja albanske nacije, u kojemu je istaknuo da su povijesni i zemljopisni opisi i etnografski prikazi Albanaca u misijskim izvješćima nakon tridesetih godina godina 17. stoljeća jako doprinijeli stvaranju ranih oblika ranonovovjekovnoga albanskog

nacionalnog identiteta. Jedan od njegovih simbola bilo je i sukobljavanje klera i biskupa albanskoga i dalmatinsko-bosanskoga podrijetla jer je albanski kler zahtijevao da svećenstvo mora biti albanskoga podrijetla i jezika te se nije htio podvrgnuti prelatima izvan njihove regije opstruirajući njihov rad. Kao središnju osobu u formiranju albanskoga nacionalnog identiteta Molnár je istaknuo apostolskoga vikara Pietra Masarechiija / Pjetëra Mazrekua, antivarskoga biskupa, koji je prema Molnáru prvi shvatio da albanski katolicizam može preživjeti samo ako bude odvojen od "ilirskog", to jest južnoslavenskoga katoličanstva, i formulirao osnove ranoga albanskog nacionalnog identiteta naglašavajući herojstvo, poseban jezik i istovjetnost nacionalnoga i konfesionalnoga identiteta te je shvatio važnost podupiranja školovanja crkvene elite u Rimu i pretvaranje albanskoga identiteta u pitanje od balkanskoga i europskoga političkog značenja te njihovo isticanje kao glavne katoličke etničke skupine s vojnom snagom koji bi mogla biti važna u borbi s Osmanlijama. Kao osobu koja je postavila povijesne temelje rane albanske nacionalne svijesti autor je spomenuo sapijskoga biskupa Francesca Bianchija / Franga Bahrđija (1606. – 1644.), autora prvoga latinsko-albanskog rječnika, koji se suprotstavio ilirskim idejama bosanskoga biskupa Tomka Mrnavića, a posebno njegovome mišljenju o Skenderbegu kao pripadniku ilirske nacije te je istražio sav historiografski materijal i narodnu poeziju koji su ga spominjali kao Albanca. Te konstrukcije o Skenderbegovomu identitetu zapravo su bile jedna od najvažnijih ranonovovjekovnih referenci ranonovovjekovnoga albanskog nacionalnog identiteta, a autor je zaključio da je baš Mrnavićev i Bhardijev prijepor o Skenderbegovoj nacionalnoj pripadnosti pretskazao srpsko-hrvatsko-albanske polemike o toj temi u 19. stoljeću. Razloge zašto taj katolički model albanskoga identiteta nije sačuvan u 19. stoljeću autor je pronašao u Bečkome ratu koji je potpuno uništio intelektualnu, crkvenu gospodarsku klasu balkanskih katolika, a u 18. su stoljeću europske

sile, uključujući Kongregaciju za širenje vjere, pokazivale su slab interes za katolike koji su živjeli pod Osmanlijama, djelomično zbog propasti vojnih planova, a djelomično zbog nestanka katoličkoga stanovništva.

Rad pod naslovom *The Serbian Orthodox Church and the Attempts of Union with Rome in the 17th Century (157-167)* autor je posvetio Srpskoj pravoslavnoj crkvi i pokušajima unije s Rimom u 17. stoljeću primijetivši, glede situacije u Habsburškoj Monarhiji, da su pravoslavni doseljenici različitoga etničkog-podrijetla – koji su prema njegovomu mišljenju iz pravnih razloga nazivani Vlasima, od 1587. godine počeli su dolaziti na pogranična područja Hrvatske i Slavonije – bili podređeni vojnim zapovjednicima te su pripadali pod jurisdikciju pečkoga patrijarha, a problem unije povezo je sa zahtjevima plemstva i zagrebačkih biskupa za restitucijom njihovih posjeda koji su postali dio Vojne krajine. Što se tiče početaka unije u Hrvatskoj, spominjući prvoga marčanskog biskupa Simeona i njegovo posvećenje u Rimu 1611. godine, zaključio je da nijedna strana nakon te godine nije postigla što je htjela jer su Srbi (a ne Vlasi, kako je na početku teksta nazvao pravoslavne doseljenike različitoga etničkog porijekla) gledali na uniju kao sredstvo za osiguranje svoje crkve i olakšavanje njihove integracije. Ona za njih nije značila prekid tradicionalnih i kulturnih veza jer su njihovi biskupi odlazili na posvećenje u Peć, a kaluđeri održavali veze s manastirima u Srbiji i Srijemu, a na uniju su gledali kao na izvanjski čin, neku vrstu političkoga kompromisa, a nikako promjenu religijskoga identiteta ili veza zbog čega su ih katolički predstavnici smatrali šizmaticima. Molnár je zaključio da su katolički biskupi prvenstveno nastojali osigurati svoju jurisdiksijsku vlast, koja je uključivala i asimilaciju u crkvenu organizaciju i latinizaciju kroz neko dulje vremensko razdoblje pa stoga ni zagrebački biskupi nisu mogli prihvatiti stvaranje neovisne unijatske biskupije na području njihove ionako već devastirane biskupije. Prema njegovomu mišljenju prijepor oko prava imenovanja unijatskoga biskupa između Rima i

Beča kao i masovno doseljavanje Srba s njihovim patrijarhom zaustavili su stvaranje novih unijatskih zajednica, a zaključio je da je svaki pokušaj unije na osmanskome području, koji bi uključivao Pečku patrijaršiju s njezinim razvijenim institucijama i jasno oblikovanom religijskom, političkom i kulturnom misijom, otkrivao potpuni nedostatak osjećaja za realno stanje jer su takvi pokušaji uključivali samo izolirane pokušaje vladika i kaluđera koji su bili marginalni i u geografskome i organizacijskome smislu i kojima je nedostajala bilo kakva jača crkvena ili svjetovna podrška. S druge strane, u radu naslovljenome *The Balkan Missions under the Pontificate of Innocent XI (1671-1689): from Apogee to Ruin (169-182)* Molnár se osvrnuo na planove pape Inocenta XI. Glede uređenja crkvene strukture s obzirom da su katoličke zajednice na Balkanu bile izložene osmanskome pritisku kao i pritisku pravoslavnih crkava, čije namjere, prema njegovomu mišljenju, nisu bile misionarske nego isključivo financijskoga karaktera. No, upozorio je da su habsburški vladari kao ugarski kraljevi, koji su planirali ekspanziju na Balkan, na temelju patronatskoga prava zahtijevali imenovanje crkvenih dužnosnika, što je ugrožavalo misijsko organiziranje crkve pod osmanskom vlašću, a franjevačka provincija bila je gotovo potpuno autonomna i do neke mjere odražavala je nacionalno-religijski crkveni model u kojemu su biskupi obnašali samo liturgijsko-sakramentalne dužnosti. Napomenuo je da se tijekom 17. stoljeća razvio balkanski model konfesionalizacije u kojemu su katoličke misije daleko više pridonijele stvaranju ranih balkanskih oblika nacionalne svijesti nego što su to povjesničari voljni priznati jer su kulturno-lingvistički i književni programi misija koje je kontrolirao Rim oblikovali ilirski koncept nacionalne svijesti kao prethodnika hrvatskoga nacionalnog identiteta, a u nekim elementima i bugarskoga, bosanskoga i albanskoga identiteta. Tiskanjem brojnih liturgijskih i profanih tiskovina Kongregacija je napravila namjerljiv utjecaj na formiranje Hrvata, Bošnjaka, Bugara i Albanaca kao kulturnih nacija. Do

početka pontifikata Inocenta XI. Oblikovana je konfesionalizacija u kojoj su se i Katolička i pravoslavne crkve morale prilagoditi osmanjskom esustavu, ali paradoks pontifikata Inocenta XI., prema Molnárovu mišljenju, bilo je to da su svi planovi o reformama balkanskoga katoličanstva uništeni papinim aktivnim sudjelovanjem u Bečkome ratu i istjerivanju Osmanlija iz središnje Europe. Za katolike na Balkanu to je imalo razarajući učinak jer je oslabljena katolička trgovačka srednja klasa, a odlaskom franjevac a i crkvenih čelnika na habsburški teritorij katoličanstvo u Bosni i Bugarskoj izgubilo je urbani karakter koji mu je davala trgovačka elita i pretvorilo se u ruralnu denominaciju bez elite koja bi zadovoljavajuće reprezentirala i ostvarivala svoje interese i kulturno značenje. Pravoslavna crkva i trgovačka elita dobili su priliku preuzeti vodeću ulogu po cijelome Balkanu tijekom 18. stoljeća pa se pokazalo – kao i mnogo puta u povijesti – da su veliki dobici na jednoj strani bili praćeni velikim gubicima na drugoj. Posljednji rad u knjizi pod naslovom *La Schiavona. A Bosnian Girl between Catholic Hagiography and Balkan Female Transvestism* (183-203) autor je posvetio fenomenu *tobalija/muškobanja/virginesh*, žena koje su odijevane i odgajane kao muškarci, na primjeru Magdalene Pereš-Vuksanović o kojoj su sačuvani podaci u Rimu iz 1639. godine, a koju je autor istaknuo kao prvi takav zabilježeni slučaj prije onih koje su sredinom 19. stoljeća primijetili diplomati, istraživači i misionari. Tijekom stoljeća i pol na području Albanije, Kosova, Crne Gore i Makedonije, a nešto manje u Srbiji i Bosni, zabilježeno je oko tristo slučajeva žena koje su živjele u celibatu, nosile mušku odjeću i oružje, brinule se za mlađu rodbinu, a lokalna zajednica tretirala ih je kao muškarce. Život spomenute Magdalene opisan je u biografiji u 17. stoljeću, temeljenoj na njezinome svjedočanstvu, i predstavlja jedinstveni primjerak ženske biografije čitave jugoistočne Europe pod osmanskom vlašću u tome razdoblju. Analizirajući okolnosti pojave ovoga fenomena Molnár je zaključio da je on bio društveno prihvatljiv oblik ponašanja na Balkanu, koji je

zapravo bio odgovor na zahtjeve balkanskoga tipa društvene zajednice u kojoj su obitelji bez muškoga nasljednika mogle osigurati opstanak obiteljske imovine i omogućiti potrebnu mušku radnu snagu i potreban autoritet glave obitelji. U manjoj mjeri postojale su i žene koje su se odlučivale na taj radikalni korak zbog odbijanja stupanja u brak, posebno u konfesionalno miješanim područjima gdje je suprug mogao prisiliti ženu da prihvati njegovu vjeru, što je bilo često kod muslimana, pa su, na primjer u sjevernoj Albaniji, i svećenici podržavali odluke žena da prihvate ulogu muškarca kako bi izbjegle prisilne brakove. Upravo je to bio i motiv spomenute Magdalene iz 17. stoljeća, koja je tu odliku donijela samostalno, a na to ju nisu nagovarali ni zajednica ni obitelj ni itko od katoličkoga klera, što je bilo izraženije dva stoljeća nakon njezinoga slučaja u svjedočanstvima koje su zapisivali prvi europski putopisci i etnografi koji su putovali Balkanom.

Studija A. Molnára vrlo je kvalitetno djelo koje donosi niz podataka i zaključaka o povijesti Katoličke crkve pod osmanlijskom vlašću s jednoga specifičnog historiografskog polazišta, koje bi trebalo privući pozornost domaće historiografije, a možda i potaknuti polemike u dijelovima znanstvene zajednice koja se bavila ovim pitanjima u Hrvatskoj i inozemstvu.

Zlatko Kudelić

Vanda Babić, *Boka kotorska – Zaljev svetica i hrvatske kulture*, Tivat; Zagreb: Jutarnji list; Hrvatsko nacionalno vijeće Crne Gore, 2019, 139 stranica

Područje Boke kotorske, tamošnja živopisna naselja i otočići, jedinstveni su prirodno-geografski i kulturno-povijesni ambijent koji malo koga može ostaviti ravnodušnim. Glavno središte Kotor, pomorska mjesta poput Dobrote, Perasta, Prčanja, Stoliva i drugih, umjetničkom baštinom velebnih sveti-